

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора філософських наук,
професора, завідувача кафедри суспільних дисциплін
Запорізького державного медичного університету **Утюж Ірини Геннадіївни**
на дисертацію Венцель Наталії Василівни «Нелінійність розвитку світ-
системи в умовах суспільної транзитивності», поданої на здобуття ступеня
доктора філософії за спеціальністю 033 "Філософія"

Актуальність теми та її зв'язок з державними і галузевими науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота Наталії Василівни Венцель присвячена вкрай актуальній соціально-філософській проблемі сучасності – проблемі невизначеності і транзитивності буття людини на індивідуальному і суспільному рівнях в умовах прискореної технологізації виробництва та карантинних заходів внаслідок пандемії Covid-19. У контексті цього, цілком обґрунтовано, дисертантка пов'язує проблематику дослідження нелінійності розвитку сучасної світ-системи з посиленням глобалізаційних процесів та зростаючою соціально-економічною диференціацією суспільства, вказуючи, що на неоднорідність і нелінійність розвитку світ-системи впливає розвиток економіки, інституційні перетворення, соціально-економічна політика. Водночас неминучим наслідком впровадження результатів четвертої промислової (індустріальної) революції, авторка вважає, поглиблення нелінійності та нерівномірності в розвитку найбільш бідніших країн світу.

Прямим результатом цього, як зауважує дисертантка, стає залежність нелінійності розвитку світ-системи від впровадження досягнень та результатів четвертої промислової (індустріальної) революції у контексті світових глобалізаційних процесів. Крім того перехід країн периферії і напівпериферії та, навіть, деяких країн центру, до Industry 4.0 перебуває у площині проведення кардинальних структурних змін у соціально-економічному житті суспільства, його системі освіти, соціально-культурному розвитку, а також у модернізації

виробничих процесів, які повинні забезпечити його подальший цивілізаційний розвиток (с. 25).

Дисертаційна робота Наталії Венцель виконана у межах науково-дослідної роботи кафедри філософії та політології Житомирського державного університету імені Івана Франка "Випробування людського буття: класичний і посткласичний дискурс" (НДР № 0111U000154), "Повсякденність інологічного як феномен життя сучасної людини: теоретичні, методологічні та практичні проблеми" (НДР № 0114V003873).

Основні результати наукового дослідження і його новизна.

У відповідності з кваліфікаційними вимогами у вступній частині дисертації, визначено всі належні характеристики роботи: актуальність теми, її зв'язок з науковими програмами, мета і дослідницькі завдання, предмет і об'єкт дослідження, методологічна основа, наукова новизна, теоретичне і практичне значення одержаних результатів, зазначена їх апробація.

Заявлене дисертанткою проблемне поле являє науковий інтерес не тільки для фахівців в області соціальної філософії, але й ряду суміжних соціально-гуманітарних напрямків дослідження. Мета дисертаційного дослідження і грамотно поставлені задачі дозволили Венцель Н. В. комплексно проаналізувати суттєві характеристики нелінійності розвитку світ-системи у контексті соціально-філософської парадигми та визначити його методологічні засади.

Означені завдання були уповні реалізовані дисертанткою у змісті дисертаційної роботи. Сама структура дисертаційної роботи відповідає принципу цілепокладання і є логічною, впорядкованою та аргументованою.

Цілком обґрунтованим у площині методології дослідження феномена нелінійності розвитку світ-системи, є використання Наталією Венцель, цілого комплексу методологічних підходів: історико-логічного, герменевтичного, світ-системного і синергетичного. Поєднання підходів дає можливість дослідити особливості виявлення нелінійності у розвитку соціальних систем у різних площинах функціонування суспільства (економічній, політичній,

релігійній, освітній, науковій та ін.). Натомість логіко-історичний метод дозволив дисертантці простежити процеси зародження, становлення, розвитку і занепаду соціальних інституцій у різні історичні періоди. Крім того дисертантка Наталія Венцель вказала на діалектичний взаємозв'язок синергетичної методології з світ-системним підходом у соціальній філософії. У межах світ-системного аналізу І. Валлерстайна, як акцентує дисертантка, розвиток починає тлумачитися не як простий цілеспрямований лінійний процес, а як складний, нелінійний, хвилеподібний процес трансформації суспільства.

Перший розділ дисертаційної роботи **«Теоретико-методологічні засади дослідження нелінійності розвитку соціальних систем в ситуації суспільної транзитивності»** присвячений аналізу феномена нелінійності розвитку світ-системи як об'єкта соціально-філософського аналізу в історико-філософській ретроспективі. Не викликає заперечень аналіз хронологічної періодизації наукових уявлень та досліджень про нелінійність розвитку світу, який дисертантка відобразила у додатку 1. В античній філософії нелінійність розвитку соціальних систем розглядається через призму праць Гесіода, Геракліта, Платона, в яких на основі ідей про формування космосу (порядку) з хаосу (безладу), робиться висновок про можливість перманентних проявів соціальної хаотизації. Натомість на період середньовіччя припадає становлення ідей про можливість лінійного розвитку суспільства як руху історії від створення світу до народження Христа, пришествя Спасителя і встановлення Царства Божого на землі в інтерпретації Аврелія Августина. В свою чергу в період Відродження ідеї нелінійності суспільного розвитку втілюються в ідеї про повторюваність зміни правлячих династій. Поряд з цим ідея лінійності суспільного розвитку, у новоєвропейській філософії, знайшли відображення ідеї механіцизму, щодо розвитку соціуму (Т. Гоббс, Вольтер, Ж.-Ж. Руссо, Н. де Кондорсе), матеріалістичне розуміння суспільно-історичного процесу К. Маркса.

Ідеї транзитивності суспільного розвитку знайшли відображення у вченні про нелінійність, циклічність, повторюваність розвитку соціальних систем, культур і цивілізацій М. Данилевського, О. Шпенглера, А. Тойнбі, Т. Адорно, М. Еліаде, концепції тектології, холізму та емерджентності у розвитку соціальних систем О. Богданова, концепції циклічності розвитку етнічних спільнот внаслідок пасіонарного імпульсу Л. Гумільова, теорії великих циклів розвитку економічних систем М. Кондратьєва, синергетичної теорії самоорганізації природних і соціальних систем Г. Хакена, І. Пригожина, І. Стенгерс, теорії світ-системного аналізу І. Валлерстайна, концепції позитивного зворотного зв'язку як основи соціальної і майнової нерівності між народами Дж. Даймонда та ін.

Окрім цього значна увага у першому розділі дисертаційної роботи зосереджується на співставленні поняття «країни периферії», яке позначає відсталі і слаборозвинені країни, які, географічно перебувають на межі світ-системи та мають економіку з домінуванням неринкових, позаекономічних, позаінституційних чинників розвитку, та поняття «країни третього світу».

Затребуваним залишається й поняття «країни четвертого світу», соціальний і економічний розвиток яких в останні десятиліття невпинно деградує. У свою чергу термін «країни напівпериферії» дисертантка використовує для позначення держав, розміщених між ядром і периферією світ-системи. Ключовим завданням таких країн залишається долучення до ядра світ-системи і уникнення падіння до рівня периферії.

У другому розділі дисертаційної роботи **«Нелінійний характер розвитку світ-системи у контексті глобалізаційних процесів сучасності»**, на основі соціально-філософського аналізу розвитку сучасної світ-системи, встановлено, що нелінійність розвитку та соціально-економічна відсталість країн периферії базується на цілій низці чинників, серед яких соціально-економічні, які пов'язані з економічним відставанням, зростаючою нерівністю та застійною бідністю країн. Дисертантка аргументовано співвідносить прискорення науково-технологічного прогресу з поглибленням соціально-економічної

відсталості та нерівності, змінами в організації праці, які призводять до погіршення соціального захисту, загостренням збройних конфліктів та поглибленням нелінійності розвитку світ-системи. Для авторки властиве розуміння, що «у перспективі, найбагатші країни центру світ-системи будуть ще більше нарощувати обсяги своїх багатств, стаючи все заможнішими та високорозвинутими, в тому числі завдячуючи досягненням четвертої промислової революції, а країни периферії – біднішими» (с. 101).

Крім того, Наталія Венцель, аргументовано доводить, що покращити соціально-політичну сферу розвитку суспільства найбідніших країн, лише через надання фінансової допомоги та кредитів міжнародними фінансовими організаціями, неможливо, так само, як і подолати проблеми економічної відсталості та соціально-економічного розвитку країн "третього і четвертого світу", а тим більше їх переходу до постіндустріального розвитку з використанням результатів четвертої індустріальної революції (таблиця 1; с. 120-1214).

У третьому розділі «**Нелінійні механізми розвитку України в умовах суспільної транзитивності**» дисертантка аргументовано доводить, що в ситуації військової агресії Росії, незрілості демократичних засад державного устрою, відсутності правової держави, одним із ключових чинників зростання нелінійності розвитку українського соціуму є й пришвидшений перехід до впровадження механізмів четвертої індустріальної революції.

Поряд із беззаперечно позитивними аспектами впливу (пришвидшеним розвитком ІТ-сфери, діджиталізацією транспорту, банківського обслуговування і документообігу та ін.) Industry 4.0 загострила в українському суспільстві процеси майнової та соціальної нерівності. У ситуації прискореної трансформації центрів суспільного та промислового розвитку найбільші прибутки від технологізації отримують власники високотехнологічних виробництв та представники олігархічних структур, які монопольно володіють енергетичними ресурсами та видобувною промисловістю. Внаслідок цього в українському суспільстві фактично зник середній клас, а

доходи лівової частки українців незворотно падають. У зв'язку з цим, дослідниця, особливу увагу зосереджує на тому, що економічні, політичні та соціальні структури сучасного українського суспільства часто неготові прийняти пришвидшене впровадження елементів четвертої індустріальної революції.

Значною мірою Україна може лише частково впроваджувати новітні технології за рахунок впровадження ефективного контролю за споживанням енергоносіїв, економічного обґрунтування тарифів, ефективності управління економічними і технологічними процесами та енергетичної освіти українського суспільства, а також державної підтримки та інвестицій у розвиток науки і освіти. Однак, за останні 7 років у структурі вартості кінцевої продукції (ВВП), яка вироблена в Україні, питома вага професійної, наукової та технічної діяльності становить вкрай незначний відсоток (Таблиця 2; с. 171).

Не викликає заперечень і висновок авторки дисертаційної роботи про те, сталий розвиток України в умовах суспільної транзитивності і переходу до Industry 4.0 потребує переорієнтації макроекономічної політики у сторону збільшення обсягів переробної промисловості, власного високотехнологічного виробництва, і, як наслідок – потреби покращання фінансування тих сфер, що забезпечують розвиток науки, освіти та новітніх інноваційних технологій (с. 172).

При цьому обґрунтованим є й висновок, що надання прямої допомоги своїм найбільш біднішим громадянам у вигляді базового гарантованого доходу може вирішити проблему карантинних заходів і технологічного безробіття, які є результатом пандемії, зумовленої коронавірусною інфекцією COVID-19, та впровадженням інновацій Industry 4.0. Для України запровадження гарантованого базового доходу, може стати не лише боротьбою з бідністю, а й кроком до створення нового українського суспільства. Додатковий дохід, який зберігається, буде стимулом для пошуку роботи з метою збільшення доходів, а свідомий вибір нової роботи – стимулом для розвитку економіки (с. 176).

Концептуальні положення і висновки дисертаційної роботи корелюють з положеннями новизни, її структурою та завданнями. Вони логічно виходять зі змісту дослідження, є аргументованими і доведеними в основному змісті дисертаційної роботи. Новаторський характер має методологічний підхід дисертантки щодо поліпарадигмального підходу, який дозволив синтезувати методологічні підходи, окреслені у площині історико-логічного, герменевтичного, світ-системного і синергетичного аналізу. Синтез заявлених методологічних підходів дозволив дослідити специфіку виявлення нелінійності у розвитку соціальних систем у різних площинах функціонування суспільства (економічній, політичній, релігійній, освітній, науковій та ін.).

Оцінюючи джерельну базу дисертаційної роботи Наталії Венцель, зауважимо, що вона складає 287 найменувань у прикінцевому списку літератури, серед них 103 джерела іноземною мовою. Джерельна база дисертаційної роботи уповні дозволила авторці здійснити концептуалізацію проблеми нелінійності розвитку світ-системи в умовах суспільної транзитивності у соціально-філософській площині наукового аналізу та реалізувати поставлені дослідницькі завдання.

Поряд з цим дисертаційна робота Наталії Василівни Венцель не позбавлена деяких недоліків і дискусійних моментів:

1. В дисертаційній роботі презентована нелінійність світ-системного аналізу, через глобальні структури історії, в яких ставиться акцент на приматі «зовнішніх», екзогенних факторів соціальних змін, що мають радше не внутрішню, а зовнішню, світ-системну природу. Але авторка, зовсім не приділила увагу аналітиці феномена капіталізму, його кризовому стану та трансформації до соціалізму (І. Валлерстайн) або, як прийнято сьогодні, говорити, перехід до посткапіталізму. Розгляд даного аспекту збагатив би соціально-філософську методологію дослідження.

2. Погляди авторки дисертації можна назвати презентизмом (від present - теперішнє), оскільки вони занадто потопають в горизонті сьогодення. Варто було б порушити питання, чи залишиться розвиток людини і

суспільства (світ-системи) в рамках капіталізму, або ж воно вийде за межі антагоністичного типу суспільного розвитку, шляхом його корінних, якісних перетворень. Тут питання про цінності переходить з формальної постановки в змістовний аналіз суспільного розвитку. Таким шляхом можна було б вийти за межі сьогодення, охоплюючи часовий аспект включити майбутнє, яке повинно бути предметом аналізу, на наш погляд.

3. Більш ґрунтовної розробки в дисертаційній роботі потребує аналіз гуманістичного потенціалу герменевтичного підходу в теорії світ-системного діалогу цивілізацій в умовах духовної кризи глобальних комунікацій. Виникає питання, чи взагалі можливий такий діалог, чи кожна цивілізація, держава, протекціоністські будуть відстоювати свої власні інтереси?

Загалом, дисертаційна робота Наталії Василівни Венцель виконана у межах науково-дослідної роботи кафедри філософії та політології Житомирського державного університету імені Івана Франка «Випробування людського буття: класичний і посткласичний дискурс» (НДР № 0111U000154), «Повсякденність інологічного як феномен життя сучасної людини: теоретичні, методологічні та практичні проблеми» (НДР № 0114V003873). У процесі реалізації цієї теми дисертантка опублікувала фахові статті та тези, у змісті яких деталізувався процес нелінійності розвитку світ-системи в умовах суспільної транзитивності.

У змісті дисертаційної роботи авторкою здійснено масштабні і концептуальні узагальнення ідей, досягнутих вітчизняними і зарубіжними дослідниками, на основі чого Наталія Венцель визначає сутність нелінійності розвитку світ-системи в умовах суспільної транзитивності.

Робота пройшла достатню апробацію. Висновки та концептуальні положення дисертаційної роботи обговорювалися на засіданнях кафедри філософії та політології Житомирського державного університету імені Івана Франка. За темою дисертації авторкою було здійснено 25 публікацій: 7 статей, надрукованих у фахових виданнях, затверджених МОН України, 2 статті в

іноземних наукових виданнях, 1 стаття в міжнародній колективній монографії, 15 статей та матеріалів виступів на наукових конференціях.

Загальний висновок. Дисертаційна робота Венцель Наталії Василівни на тему «Нелінійність розвитку світ-системи в умовах суспільної транзитивності» є самостійним, логічно структурованим, завершеним дослідженням актуальної соціально-філософської проблеми. У роботі репрезентовано низку теоретико-методологічних розробок і рекомендацій, які дають можливість поглибити розуміння природи нелінійності розвитку сучасної світ-системи в ситуації суспільної транзитивності та вирішують серйозні наукові завдання у площині дослідження стратегій і практик модернізаційних процесів у сучасному українському суспільстві в умовах четвертої індустріальної революції (Industry 4.0.) та пандемії COVID-19.

Зміст дисертації відповідає вимогам передбаченим п.п.10, 11 «Тимчасового порядку присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 року № 167 (зі змінами від 21.10.2020 року № 979 та від 09.06.2021 року № 608), відносно дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань «Гуманітарні науки» за спеціальністю 033 "Філософія" а її авторка, Венцель Наталія Василівна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії.

Офіційний опонент:

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри суспільних дисциплін
Запорізького державного медичного
університету

ручний підпис Ірина УТЮЖ
ПІДТВЕРДЖУЮ В. Туманський
Начальник відділу кадрів Запорізького
державного медичного університету
20 р. Підпис

Проректор з наукової роботи,
доктор медичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

Валерій ТУМАНСЬКИЙ